

Die ersten Menschen

RUDI STEPHAN /
CALIXTO BIEITO

Gejaagd door de lust

Gezien op 20 augustus 2021
Arte Concert

In zijn opera 'Die ersten Menschen' gaf de in 1915 op zijn 28^e gesneuvelde Rudi Stephan een alternatieve versie van het verhaal van Adam en Eva, met de seksuele drift als centraal thema. De opera raakte in de vergetelheid, maar werd nu herontdekt door het Hollandfestival. Het blijkt een schitterend werk, dat hier gediend wordt door een perfecte cast en een geïnspireerde regie van Calixto Bieito.

20 AUGUSTUS 2021

De Amsterdamse Nationale Opera neemt wellicht een groot risico door dit werk te programmeren. Het is immers quasi onbekend. Het ging postuum in première in 1924 en werd voor het laatst opgevoerd in 198. Deze uitvoering voelt daardoor bijna als een première aan. De eerste vraag is dan: loont het de moeite om deze partituur vanonder het stof te halen? Dat is zeker het geval. 'Die ersten Menschen' was de eerste, en meteen ook laatste opera van Stephan, maar is van een verbluffende kwaliteit, zeker voor iemand die toen nog maar 27 was.

Stephans carrière hield abrupt op toen hij opgeroepen werd voor het front en enkele weken later sneuvelde. Zo voegt hij zich bij de lange stoet grote talenten die de Eerste Wereldoorlog wegmaaide. Mijn appreciatie heeft echter niets met sentiment te maken. Ze is gewoon bijzonder overtuigend.

Stephan schreef in de 'post romantische' stijl, in de traditie van Max Reger. Die staat los van het werk van Arnold Schönberg, die in die periode zijn nieuwe, twaalftonige harmonische taal ontwikkelde. Stephan hield niet van die 'dissonante' klanken. Hij betoonde zich een volwaardig theatercomponist, die elke partij een andere muzikale insteek gaf. De sopraan is lyrisch en dramatisch, terwijl de tenor zoetgevooid klinkt. Die rol lijkt zang-technisch minder complex, maar krijgt juist door de keuze van het register wel een bijzondere kleur.

De inhoud van de opera voert me echter naar een gebied waar ik een vreemde ben en blijf. De stof van het libretto vond Stephan bij de theaterauteur Otto Borngräber. Die was geboeid door theologie en filosofische systemen. Het bracht hem ertoe een naar katholieke opvattingen eerder ketterse visie op het scheppingsverhaal in het boek Genesis te verzinnen.

Borngräber gaf Adam, Eva, Kaïn en Abel daartoe ook andere namen: hij heeft het over Adahm, Chawa Kajin, en Chabel, maar voor het gemak houd ik het verder bij de gangbare namen. Hij stelde zich de vraag hoe die 'eerste familie' kon functioneren, gezien de samenstelling ervan: drie mannen en één vrouw. Hoe plantten die zonen zich dan voort, zonder andere vrouw dan de moeder?

Borngräber geeft die vraag een moderne draai: seksuele impulsen drijven bij hem alle personages. Passie beheerste de jeugd van Adam, maar met de jaren verdampte zijn seksuele drift. Hij heeft meer belangstelling voor zijn werk dan voor zijn vrouw. Zijn zoon Abel heeft God ontdekt, en wil een godsdienst stichten gebaseerd op een offer. Hij slacht daartoe ritueel een lam, en betreft zijn ouders daarbij. Zijn broer Kaïn is getroebleerd. Hij wendt zich af van het spirituele en gelooft niet in de bevlogen woorden van Abel. Hij is de materialist, de twijfelaar. Daarom verstoot de familie hem.

Rond Eva, de oermoeder, bedacht Borngräber de meest verbazende verhaallijn. Zij wordt gedreven door een sterke seksuele drift. Als ze Adam niet meer kan verleiden drijft haar onvervuld verlangen haar naar haar zonen. Zij lenigen haar nood en vinden bij haar de ideale vrouw waar ze naar smachten. Na dit dubbele incest wordt Kaïn jaloers op zijn broer en doodt hem. Bij het dodenritueel wordt Kaïn definitief verstoten door Adam en Eva. Hij trekt de wereld in om er geweld, wreedheid en conflict te zaaien. Ondertussen droomt Adam met Eva van een nieuwe tijd, met nieuwe mensen.

Ondanks de geëxalteerde muziek had ik het moeilijk met het beperkte emotionele en filosofische veld dat het verhaal zo schetst. Je kan moeilijk in deze nieuwe tijd geloven, omdat ze gebaseerd is op grote, maar ondertussen verbleekte ideeën uit een wat vervlogen tijd. Dit is evenmin geloofwaardig als psychologisch drama.

Borngräber tuigde een intellectuele constructie op rond de rol van de seksuele energie, en schetst zo een vrouwbeeld dat zich afzet tegen de burgerlijke en godsdienstige conventies van zijn tijd. Hij kent vrouwen sterke lustgevoelens toe, en geeft ze macht over hun kroost. Dat was in 1900 revolutionair. Het blijft ook nu nog relevant, maar echt hedendaags voelt dit vrouwbeeld toch niet aan. De tekst noemt Eva een 'wild dier' omdat ze seksueel actief is. Dat maakt haar zowel aantrekkelijk als gevaarlijk. Daar schemert dan toch weer de mannelijke kijk op de seksualiteit van de vrouw door. Het laveert intellectueel én psychologisch tussen Freud en Oscar Wilde's schandaalstuk 'Salomé'.

Het libretto volgt het toneelstuk op de voet. Stephan werd aangetrokken door de controversiële kijk op het Bijbelse Verhaal. Zo'n variaties waren ook een bekende figuur met een lange traditie. Technisch is het een eenvoudig werk, omdat er slechts vier scherp onderscheiden personages optreden. Er is de wat koele autoriteit van Adam tegenover de gepijnigde ziel van de onbeminde Kaïn en de

extatische ontboezemingen van de door religie bezeten Abel. Tenslotte is er de sensuele, begerende vrouw. Stephan tekende elk van hen in meeslepende muziek en zanglijnen.

De Spaanse regisseur Calixto Bieito verplaatste het gegeven radicaal naar het heden, met name een burgerlijke woonst, hier voorgesteld door een constructie van transparant wit gaas, in de vorm van een huis met dak. Een enorme witte tafel, volgeladen met exotisch fruit staat daarnaast. Eva laat haar wellust blijken als ze het sap uit de vruchten knijpt.

Ook de kostumering is hedendaags. De mannen dragen zwarte pakken. Eva is in haar verschijning nu eens de burgerlijke deftigheid zelf, dan weer een verleidelijke (en verleidende) vrouw. De abstracte constructie van Borngräber botst zo met het concrete beeld van een burgerlijke wereld, bezeten door storende gevoelens van aantrekking, afstoting, lust, en begeerte. Een wereld zonder taboes.

In de mise-en-scene laat Bieito zijn perverse verbeelding de vrije loop. Zo is het offer van het schaap griezelig, ook al gebruikt Bieito slechts een speelgoedpop. De buik wordt opengereten en de bloederige ingewanden worden aan de deelnemers gegeven. Al looft de tekst het geslachte dier, en al zingt Abel over zijn God, de beelden voegen daar een negatieve commentaar aan toe. Als Kaïns offer mislukt, tuimelt zwarte as met bakken naar beneden.

Bij Eva onderstreept een actie het centrale thema: terwijl de animositeit tussen de broers stijgt boetseert Eva een hermafrodiët met een priemende penis. Deze vruchtbaarheidsafgod zal later in het incestueuze spel tussen moeder en zonen een rol spelen. Haar god is niet de beschermende Vader maar de seksuele energie. Dat leidt tot een triootje – moeder en zonen-. Op het hoogtepunt van hun minnespel klinkt er een triomfantelijke trompet in het orkest.

De opvoering geeft de intellectuele constructie van Borngräber zo een sterke lichamelijke pendant, die de opera een grote emotionele uitstraling geeft. Ze cirkelt in deze interpretatie helemaal rond de heilige en vernietigende kracht van de seksuele drift.

Bieito had hierbij vier bijzondere zangers tot zijn beschikking. Adam is bij de bariton Kyle Ketelsen een vanzelfsprekende autoriteit in dit gezin. Abel beweegt zich in een ander emotioneel gebied dankzij de betoverende lichte tenor van John Osborn. Tegenover hem staat de gekwelde, vernederde Leigh Melrose als Kaïn. Centraal staat een schitterende Annette Dasch – even overtuigend als sopraan en als actrice. Ze levert een fascinerende vertolking, heel en al seksueel vuur. Haar overrompelende aanwezigheid geeft de voorstelling ook een uitgesproken feministische inslag: deze vrouw domineert haar mannelijke omgeving volledig.

Dat levert een schitterende voorstelling op. Jean-François Rohr ontlokt prachtige klanken aan het Concertgebouworkest, vocaal gezien heb je hier te maken met een perfecte bezetting, en als regisseur levert Bieito hier één van zijn meest overtuigende regies af. In alle opzichten is de opera 'De eerste mensen' een

revelatie.

Nog te zien op arte concert